

Faragó László válasza

Dr. Boros János DSc, egyetemi tanár opponensi véleményére

Tisztelettel köszönöm Opponensem értékelését és kritikáját. Különösen fontos számomra, hogy alkalmasnak tarja munkámat arra, hogy megújítsa a magyar térelméleti vitát.

1. Nem törekedtem filozófiai elméletek rekonstrukciójára vagy belső elemzésére, „csupán” számos filozófiai és szociológiai elmélet térelméleti vonatkozásait kerestem. *Dolgozatom nem filozófiai mű*, hanem a tértudományok térkategóriáinak újszerű értelmezési lehetőségeit kerestem a társtudományokban. Talán megtévesztő dolgozatom címe. A tér fogalmát, mibenlétét kutattam, és arra a megállapításra jutottam, hogy nem térben élünk, nem „a térben van a létezés” (ahogyan opponensem is fogalmaz a véleménye felsejében; 2. bek.), hanem minden téri módon létezik, a tér a lét modusa. Ezt kívántam jelezni már a címmel is ezzel nem a létre, mint filozófiai kategóriára akartam tenni a hangsúlyt.

2. *(A pozitivizmustól az újabb iskolák felé)* Opponensem *túlhaladottnak tartja a posztmodern, problematikusnak tartja a posztmodern dekonstrukció fogalmát* és kiüresedettnek véli posztpozitivist, posztstrukturalista fogalmakat. Ezeknek az eszmeáramlatoknak a jelentőségét elsősorban abban látom, hogy az indulatos szakmai és politikai támadások ellenére széles körben elfogadtatták a tudományos gondolkodás pluralitását és igazolták a tudás kulturális-társadalmi függőségét. A térelmélet számára különösen fontos, hogy *a teret, a területi vizsgálatokat az idővel, a történetiséggel egyenrangúvá tették* és ráirányították a figyelmet a társadalmi-téri jelenségekre. Ha tova is tűnt vagy tűnik a posztmodern – véleményem szerint – akkor sem nyomtalanul. A posztmodern gondolkodás hozzásegített bennünket a korábbi narratívák újragondolásához, az alapvetően átstrukturálódott világunk, a különféle tereink sokoldalúbb megértéséhez. „A posztmodernizmus nem a modernizmus vége, hanem egy állandóan születő állapot és ez az állapot állandó” (Lyotard, 1984: 79). Lyotard (1984: xxiv) a posztmodern mozgalmat a metanarratívákkal szembeni hitlenségként definiálja, amely nagyfokú érzékenységet mutat a nem-reprezentálható iránt.

Úgy gondolom, a térelmélet megújítása szempontjából annak sincs jelentősége, hogy posztmodern korban élünk-e vagy Habermas véleményének megfelelően a modern újabb korszakában, vagy akár „folyékony modernitásnak” nevezzük ezt a jelenséget. Sőt, Latour (1993) még jobban összezavar bennünket: hogyan lehetnénk posztmodernnek, amikor

moderneknak sem voltunk soha. Az, hogyha valaki megkérdőjelezi a posztmodern¹ az megfelel a posztmodern gondolkodásnak, hiszen posztmodern logika alapján nem is lehet megkülönböztetni, elkülöníteni a posztmodernizmust, ilyen metanarratíva – a többihez hasonlóan – nem is lehet. De a „posztmodern story” nem is egy metanarratíva, hanem áttekinthetetlenül bonyolult világunk bizalmatlansággal teli folyamatos újraértelmezése.

Tisztában vagyok azzal, hogy Jacques Derrida (1997) saját értelmezésében a dekonstrukció technikai és procedurális értelemben nem módszer, hanem olyan „esemény” ami „bekövetkezik a dekonstrukcióban”. E fogalom az alkotójától, az eredeti szövegtől és kontextusától eltávolodva külön utat jár be – ahogyan opponensem is megjegyzi „a szó használatát számos humántudományban átvették és divatossá vált” –, olyan *posztmodern elemzési módszerként vált ismertté*, amely segít megérteni a gondolati építmények lényegét, feltárni azok struktúráját, működését, illetve segít rámutatni a narratívák ellentmondásaira, paradoxonjaira, és megadja az alternatív értelmezések lehetőségét. Ezért alkalmas lehet arra is, hogy a tér fogalmát is újrakonstruáljuk. A posztmodern (Lyothard 1984) szerint a különböző tudományok saját nyelvi játékaikat játsszák, és nem legitimálhatják vagy hitelteleníthetik el a másik állításait. A szövegek megértése, adaptációja szövegátírás.

3. *(Ismeretelmélet)* Nálam jelentősebb gondolkodókhöz hasonlóan kutatásomban végig küzdöttem az ismereteink és a valóság kettőségével, és ahogy Opponensem is kiemeli, arra a következtetésre jutottam, hogy a tér megjelenik az elménkben és odakint a való világban is, mint a meglévő elrendeződés és a relációk hálója.

Egyetértek Opponensem Kantról és a konstruktivizmusról való fejtegetéseivel.

Értem Opponensem aggályait a „kapitalista társadalom” kifejezéssel kapcsolatban, de nem tudom elfogadni, hogy e szóösszetétel használata helytelen lenne. Ez a politikai gazdaságtan és az 1960-as évektől *a kritikai és a radikális földrajz egyik alapkategóriája* is. Marx a kapitalista kifejezést a termelési módra használta, de a kapitalista termelési mód a kapitalista jelzővel illethető társadalmi közegben valósul meg. Boros professzor úr gondolatmenetének megfelelően – „a társadalom csak szabad vagy nem-szabad (...) lehet” – a kapitalista jelző arra utal, hogy a társadalom nem-szabad, tele van nemkívánatos egyenlőtlenségekkel és aszimmetrikus hatalmi viszonyokkal.

¹ E jelenség jellemző a posztmodern kor más gondolkodóira is. Például Bruno Latour a saját állításait is gyakran megkérdőjelezi, újrakonstruálja. A cselekvőhálózat-elmélet atyjaként így nyilatkozott: „Négy dolog nem jó a cselekvőhálózat-elméletben: a cselekvő szó, a hálózat szó, az elmélet szó és a kötőjel” (Latour, B. 1998: On Recalling ANT). *Ez semmit sem vont le az elmélet jelentőségéből és népszerűségéből.*

4. (*Társadalmi fordulat a térelméletben*) A mainstream irodalom arról szól, hogy a különböző társadalomtudományokban téri/területi fordulat („spatial turn”) zajlott le az elmúlt évtizedekben. Én pedig azt állítom, hogy a tértudományokban társadalmi-szociológiai fordulat zajlik, amelyben a posztizmusoknak (posztpozitívizmus, posztmodern, posztstrukturalizmus) és az ismeretelméletnek jelentős szerepük van. A magyar geográfiában és a sajátos magyar regionális tudományban nem zajlott le ez a fordulat, elkerülte ezeket a 90-es években a nyugati világban lezajlott „tudományháború”. Ezért a nyelvi, az ismeretelméleti, a diszkurzív fordulatnak, a kontextus meghatározó szerepének, az új tudományfilozófiai, tudásszociológiai eredményeknek a hazai tértudományi adaptációi hiánypótlóak és álláspontom szerint progresszívnek mondhatóak.

Az Opponensem által kifogásolt részekben valóban nem tárgyalom, hogy a globalizációnak, az IKT szektor fejlődésének, a szállítási költségek csökkenésének milyen hatása van a térszemlélet, a területi megközelítések megváltozására. Egyrészt más fejezetekben kitérek erre (lásd például 84–85. oldalt² a „Téri lét” fejezet bevezetőjében vagy a globalizációról szóló 14. fejezetet), másrészt úgy gondolom, hogy ez a vita kissé túlhaladottnak számít, hiszen minden tudományban újra felfedezték a tér jelentőségét (pl. „Jelenlegi korunk... a tér korszaka lehet” [Foucault 2000:148.]).

5. (*Tértudományok, tértanulmányok*) Egyetértek opponensemmel az itt leírtakkal.

6. (*Téridő és a tér, idő megjelenítő tartalom egysége*) Boros professzor úr két helyen (itt és a térértelmezéseknél) is felhívta a figyelmemet a kanti fogalomhasználattal kapcsolatos pontatlanságokra. Észrevételeit köszönettel elfogadom és javítom a dolgozatban. Mentségemre hoznám fel, hogy *én a tér értelmezését nem a kanti filozófia tükrében tárgyalom*, csak inspirációul vagy néhány helyen gondolatmenetemben hivatkozási alapul használok.

² „...sokan a globalizáció hatásaként a „földrajz végéről” (Richard O’Brien), a „tér-idő összesűrűsödéséről” és „a tér megszűnik az idő által” (David Harvey), a „tér irrelevanciájáról”, „a tér és idő összezugorodásáról”, „tértelenedésről”, „a tér leépüléséről” (Jürgen Hasse), „a földrajzi tér összeomlásáról” (Peter Haggett), a területi különbségek mérséklődéséről/eltűnéséről írnak, vagy azt hangsúlyozzák, hogy „mégis lapos a föld” (Thomas L. Friedman). Valójában nem a tér irrelevanciájáról van szó, hanem csupán a „távolság haláláról” (Frances Cairncross), abban az értelemben, hogy időben és költségben egyre kisebb a jelentősége. ... Sokan mások (pl. filozófusok, a kritikai földrajz képviselői, pl. Cox 1997, Harvey 2006, Massey 1995) éppen az ellenkezőjét erősítik meg: a „földrajz számít”, a „földrajz visszatér”, a „földrajz bossúja”, és egyre többen újfajta térbeli dimenziókról, és a helyi különbségek jelentőségének a felerősödéséről értekeznek. A tér „hegyesebb-völgyesebb”, mint valaha (Florida 2008), a területi különbségek, a különböző „távolságok” sok szempontból nőnek” (Doktori értekezés 84–85.).

Én sem fogadom el a tér és az idő anyagiságát, és véleményem szerint ez nem is következik a citált állításomból. („A tér és az idő az anyag, a tárgyak lényegéhez is hozzátartoznak, csak az idő és a tér egyesülésével teremtődik meg a »létegyidejűség«” Faragó 40. o.) A mondat első felében arra utalok, hogy mint minden máshoz, a tárgyi léthez is hozzátartozik a tér, például a kiterjedés és az elkülönülés (köztük való távolság) formájában, ez a létállapotuk, a létük módja. Ezt nem sorolom a tárgyak szubsztanciái közé. Több helyen kifejtem a dolgozatomban, hogy a tér önmagában nem létezik, nincs olyan mindentől elkülöníthető entitás, amiben minden más „benne van”. Tehát teóriámban a tér nem egy a valóságos dolgok között, klasszikus fizikai-ontológiai értelemben nem létezik. A tér önmagában véve empirikusan nem megragadható, csak konkrét, specifikus létezők formai megjelenését, azok kapcsolatait vizsgálhatjuk.

(Térértelmezések) „Az olvasónak újra meg újra azon érzése támad, hogy *a szerző újra meg újra elmondja ugyanazt.*” illetve professzor úr ezt máshol „csapongó téma- és korszakváltásként” jellemez. Dolgozatom tematikája nem történeti áttekintés és nem is kulcsszereplők vagy iskolák felsorolását követi, hanem fogalmak, állítások mentén konstruált gondolatmeneteből épül fel. Több oldalról megvizsgálva a teret, értelmezve a különféle térkonceptiókat hasonló megállapításokra jutottam. Sajnos, ami Boros professzor úrnak fölösleges ismétlésnek tűnnek, más közegben didaktikus okokból szükségesek lehetnek. Természetesen újabb változatban törekszem e probléma kiküszöbölésére.

Pécs, 2017. november 16.

Faragó László